

Pethő Sándor

A tavaszvárás huszonhárom pillanata

„Mert hogyan roppanunk össze holnapután, ha már ma végez velünk a Sors?”*

*Ad rivum eundem lupus et agnus venerant***

1)

Roland Barthes azt írja valahol, hogy minden kultúrlény halálával valami örökre eltűnik a világból, ami addig létezett: az illető emlékezetében felhalmozott, csakis általa hozzáférhető kincs, amelyet aztán magunknak kell újrateremenünk. Rokonszenves álláspont, bár, ha a következményeit jól átgondoljuk, letagadhatatlanul nyitva marad néhány kérdés. Az egyik biztosan az, hogy mindez vonatkoztatható-e a nagyobb közösségek, például társadalmak ellen tudatosan bünt elkövetőkre is?

Úgy tetszik, hogy az ő tetteik emlékezetünkben, vagy akár kézzelfogható, társadalmi hatásaiban jelen lévő „kincse” még kevésbé ragadható meg, mint a kultúrateremtőké. Nemcsak azért, mert elsüllyesztette őket az idő, hanem azért, mert a tapasztalatok szerint a történelmi szükségszerűsége, haladásra és az emberiség üdvére hivatkozva gyilkolók legalább egy része esetében a bűnöknek egyáltalán nincs emlékezete. Nincs mire emlékezniük, hiszen értelmi-érzelmi logikájuk szerint nem követtek el semmilyen bűnt. Úgy mondják magukról, tették a dolgukat. Ezért aztán legfeljebb tetteik, de nem bűneik emlékezete merülhet alá halálukkal. Vagyis e tekintetben semmi nem különbözteti meg őket mindazoktól, akik nem gyilkoltak, nem építettek és nem működtettek megsemmisítő táborokat, nem tüntettek el kultúrákat és társadalmi osztályokat a föld felszínéről. Ez utóbbi tettek súlya ugyanis milligrammra egyezik azoknak a cselekedeteknek a súlyával, amit egy átlagos, a történelemalakítás metafizikus céljait figyelmen kívül hagyó, azaz nagyjából ép erkölcsi értékrendű ember bűnnek szokott hívni. Így aztán mégis érdemes különbséget tennünk a hétköznapi polgár gyengeségei és a hivatásos történelemalakítók bűnei között. Érdemes lett volna. Lehet, hogy még mindig érdemes.

Apszichiátria politikai megrendelésre való felhasználása valószínűleg a szocialista politikai állambiztonság, orvosi és köztisztviselői kar legaljasabb és legfélelmetesebb bűne volt. Azon a társadalmi előítéleten alapult, hogy az úgynevezett „egészséges” társadalom stigmatizálja az elmebetegeket. A Gazsó–Zelei szerzőpáros könyvében leírt egyes esettanulmányok azt mutatják, hogy a politikai pszichiátria Magyarországon olyan mély és sötét tárnaként működött, melybe a felszín legkülönbözőbb pontjairól vezettek utak. Attól függően rövidebbek vagy hosszabbak, hogy a társadalmi hierarchia csúcán lévők, és az őket kiszolgáló orvosi és államigazgatási apparátus éppen melyik süllyesztőt választotta. Hirdesd 1971-ben, hogy a Parasztpárt Nógrád megyei titkára vagy, előbb, mint utóbb „maior tranquillansokkal” (értsd elmebetegek számára kifejlesztett erős nyugtatókkal) teletömve egy zárt osztályi „psychoterapiai” kezelés kellős közepén találd magad. De lehetsz bolond akkor is, ha a szovjet hadifogságban odaveszett értékeid visszaszerzéséért levelezel, vagy – politikai fogvatartotként – politikai fogolynak tartod magad, és akkor is, ha törzskari tisztként

* Gazsó–Zelei: *Őrjítő mandragóra. Bevezetés a politikai pszichiátriába.* L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest 2012. 198. o.

** Phaedrus 1,1.

– lásd „a rendíthetetlen ólomkatona” történetét (Gazsó–Zelei VI. fejezet) – az 1980-as években a munkásörtség felosztásáról írsz dolgozatot, vagy éppen a szocialista társadalmi ellátórendszer legmélyebb bugyrát jelentő elmeszociális (közkeletűbb nevén: elmeszoc) otthonokról íróként szociográfiát. Ha a társadalomban minden jó – miképpen ezt vezetőink és a társadalom velük összekacsintó nagyobb része így látja –, akkor az, akinek nem egészen ez a véleménye, álláspontjával nyilvánvalóan kisebbségben van. Aki viszont kisebbségben van, az ténylegesen, de legalábbis potenciálisan deviáns. Aki pedig deviáns, azt az ember mindennekfölötti értékét hirdető társadalomban – ez lenne a marxizmus-leninizmus klasszikusai által megálmodott szocializmus – a társadalom, és természetesen önmaga megóvása érdekében, ki kell emelni a közösségből. Szocializmus kritikussai, diliházba veletek!

A könyv két korábbi kiadásában dokumentált esetek önmagukban is megrázóak, de az általánosítható tanulságok levonásához vegyünk egy, a többitől eltérő esetet. A szerzőpáros által egymástól függetlenül személyesen is ismert, de csak 1989 után megnyilatkozó Mikus Gyula a szó legszorosabb értelmében nem minősült politikai pszichiátriai esetnek. Nem voltak nyilvánosan hangoztatott téveszméi, nem csukták zárt osztályra. Csak éppen, mikor nem sokkal a halála előtt szembenézett élete talán legsötétebb korszakával, mégis tudathasadtnak írta le önmagát. Így került a politikai pszichiátria üldözöttjeiről szóló könyvbe. Volt-e oka rá?

Mikus Gyula (1930–2002) régésznek készült. Alighanem élethossziglan elmatatott volna a földes csontvázdarabok, foghíjas koponyák, törött cserepek világában, elgyönyörködött volna a földből előbukkanó épületalaprajzok kusza szépségében. Életét, mint a legtöbbször, így is bizonyára számtalan ború felhőzte volna, ám – mivel teljesítette a feladatát, és azt teljesítette, amit vállalt, és szeretett – végső soron, Camus Sziszüphoszának analógiájára, most mégis boldog emberként gondolhatnánk rá. A népi kollégistát azonban más helyre szánta a Párt. Kevés régészre volt szükség a múlt eltörlésére szakosodott szocialista társadalomban, az új embertípus megteremtéséhez viszont annál több pszichológus kellett, ezért hát Leningrádba, pszichológushallgatóknak került az egyetemre. A leningrádi vörös diplomás – a fiatalok kedvéért: a legmagasabb kitüntetéssel végzett – pszichológus élete alighanem 1956-ban fordult igazán nagyot, mikor a későbbi tanárt és ifjúságvédelmi szakembert, 1956-ban a szovjet inváziót követően ellenforradalmárnak nyilvánították. Igaz, valóban tagja volt egy fegyveres csoportnak, ami forradalom idején sehol sem számít szemet szúró ritkaságnak. Az már sokkal inkább, hogy el sem sütötte a fegyverét. Sőt, parancsra sérteletlenül megőrizte a megyei párttitkár értékeit, a futtában az asztalon felejtett gőzölgő ételt is ideértve. Mikor november negyedike után megtagadta, hogy megszálló szovjet csapatok és a rejtekhelyükről a proletariátus vörös lobogóját lengetve diadalmasan előtörő magyar pártérek között tolmácsoljon, megalapozatlan, ámde tisztelettel parancsoló naivitással azt hitte, végleg befejezte közéleti tevékenységét. Pedig Mikus Gyulának az elkövetkezendő több mint két évtizedben jött a neheze. Először bezárták, vallatták, verték, akasztófával fenyegették. Aztán megjöttek a „kádári csoda” formailag szabadlábban eltöltött, kerékbetört évtizedei. Egyik kihallgatója egy középkorú, magas rangú, csak a kiemelt fontosságú ügyeknél jelen lévő büntetés-végrehajtási tiszt volt, aki, miközben Mikust verték, megfontolt mozdulatokkal almát hámozott, és közben válogatott gorombaságokat vágott a fogoly fejéhez a háláról és a párthúségről. Oroszul. Mert bár délvidéki magyar volt, a három szovjetunióbeli évtized oly mértékben megváltoztatta anyanyelvét és identitását, hogy egykori ismerősei szerint haláláig hibásan beszélt magyarul. A szerzőpáros nem erőlteti az olvasóra a szimbólumot, ám mégsem nehéz a kihallgatótisztnak az újabb idők janicsárjának vonásait felfedeznünk.

Garasin Rudolf (1895–1969), mint valószínűleg egész életében, így 1956-ban is forradalmárnak tartotta magát. A csáktornyai nyomdászfiú, húszévesen, 1915-ben esett orosz hadifogságba. Az ambiciózus ifjú internacionalista vörösgárdista hamarosan a bolsevik erőszakszervezet, a CSEKA vezetésében találta magát. A zavaros forradalmi időket felváltó szocialista építőmunka frontján is bizalmi állásokba helyezte a Párt: előbb a nyomdaipari tröszt igazgatójaként, majd a Könnyűipari Minisztérium – (vajh’ mit jelentett ez Szovjet-Oroszországban?) – osztályvezető-helyettesi székéig tört előre. A II. világháború azonban ismét harctérre szólította. A Vörös Hadsereg tisztjeként a partizánosztágok szervezését bízták rá. A szovjet hadsereggel, és egy Szovjetunióban szerzett feleséggel az oldalán, csaknem három évtizednyi távollét után, 1944 végén lépte át a magyar határt. Egyenest Budapestig jött, ahol előtte délvidéki fiúként valószínűleg soha nem járt. A forradalom ügyében mindig buzgó, alkataból adódóan tevékeny ember itthon is haladéktalanul munkához látott. Azt tette,

amihez a legjobban értett: NKVD-s őrnagyként az Erdei Ferenc vezette Belügyminisztériumban megszervezte a börtönügyi osztályt. Néhány évvel később a sikeren felbuzdulva még ettől is fontosabb feladatot bíztak rá. Az elképzelés éppen olyan egyszerű volt, mint a szocialista káderpolitika maga: Aki a börtönügyi osztályt sikeresen megszervezte, miért is ne járulhatna hozzá az egész társadalom bebörtönzéséhez? Így történetelt, hogy a hajdani nyomdásztanonc a vesék leveréséről (és/vagy működésképtelenné rugdalásáról) elhíresült államvédelmis őrnaggyal, „a vesés” Princz Gyulával együttműködve 1950-ben a szocialista munkaszervezés révén is bevonult a történelembe. A Magyar Nagylexikon 1990-es kiadásának (jótékonyan szépitő) megfogalmazása szerint létrehozták a Magyarországon eddig ismeretlen, „vállalatszerű börtönfoglalkoztatás” rendszerét. Más szavakkal és konkrétabban: létrehozták a gulágrendszeren alapuló recski és tiszalöki kényszer-munkatábor. A Garasin által vallott működési elv, ha eredeti nem is, de a szovjet mintára emlékeztetően forradalmian egyértelmű volt: „A rabokat nem etetni, hanem dolgoztatni kell.” Ehhez a munkaszervezési elvhez később, 1952 után a büntetés-végrehajtás első országos parancsnokaként is következetesen tartotta magát. Feltehetően ezért tiltotta meg, hogy a foglyoknak kiadják a Nyugatról érkező életmentő gyógyszereket. Azt, hogy 1956. október 25-én valóban ő lövetett-e a Parlament előtt békesen tüntető tömegbe, biztosan nem tudjuk. Tény azonban, hogy az értelmetlen, hisztérikus vérengzés egyik lehetséges irányítójaként időről időre szóba kerül, majd újra feledésbe merül a neve.

Amikor Mikus tanár úr 1956 novemberének végén a kistarcsai internálótáborban találkozott Garasin Rudollyal, ez utóbbi hatvanegy éves volt. Bizonytalán nem a szavak, a szofisztikált fejtörők embere volt ő, úgyhogy valószínűleg nem sejtette még, hogy előbb-utóbb a legjobban sepregető, legérdesebb vasseprűt is rozsdásnak ítéli a gazda. Új, civil ruhás, lapos tekintetű, forradalmat nem látott, ezért ideológiailag eleve képzetlen nyomozók, más tanácsadók jönnek. Útjukban a forradalmi lendületet és az osztályellenség iránti gyűlöletet a hideg szakszerűség helyettesíti. Ámde valahogy mindenkiről mindent, vagy szinte mindent tudnak, mindenesetre sokkal többet is, mint amennyi pusztán hagyományos módszerrel kiverhető egy emberből. A háttérben pedig a régi elvhű, leninista elvtársak Pártba férközött ellenségeivel összesűgva ezek a fiúk már azon gondolkoznak, hogy a szocializmus e fáradhatatlan harcosa melyik, nyilvánvalóan semmiféle tapasztalatot nem igénylő diplomáciai poszton pihenni majd ki a több évtizedes forradalmárlét viszontagságait. Talán már azt az újlipótvárosi lakást is kinézte a Párt a mozgalmi munkában szerencsétlenül járt Sallai Imréről elnevezett utcában, ahová majd a kvietált mongóliai diplomata – immár „nyugalmozott mérnök ezredesként” vonulhat vissza. Hetente két, környékbeli presszóban zajló kártyaparti, Internacionálét zümmögő, boros, pogácsás veterántalálkozó – „milyen gyorsan fogynak, akik még maguk is látták Lenint!” – mindez elég lesz ahhoz, hogy rosszállóan megállapítsák, hogy bizonyára soha nem jut ilyen mélyre a forradalom ügye, ha őket erejük teljében nem űzik el méltatlanul nyugdíjba. A hetvenes évektől kezdve, már akik még megélik ezt az időt, úgy érzik, szűkül a beszélgetések tematikája: Kiből lesz saját halott, s kap majd állami temetést? Vajon hány díszlövessel? És vajon a Mauzóleumban? Meddig húzhatja még Kádár? Az utolsó fél évszázad két, nagyszabású társadalmi demokratizálási kísérletének megtörői saját megtöretésükön keseregnek, miközben nyugdíjuk pazarló bőséggel fedezi a heti találkozó kiadásait, nyaralni, pihenni, betegséget kúrálni pedig úgyszintén ingyenes, de kiemelt ellátást nyújtó pártüdülőbe, pártkórházakba járnak, ez utóbbiakban különösen színvonalas az urológiai osztály. A belvárosi presszók asztala fölött súlyos tömbben sűrűsödik össze az idő. Lassan pereg a történelem omladozó löszfalja, és a maga kíméletlenül következetes módján mindent maga alá temet. Laktanyák, iskolák, helyőrségi művelődési központok, kamarakórusok kapnak új nevet, éppen abban a sorrendben, ahogyan a szocializmus e régi harcossai megtérnek ötagú csillagos, egymástól csak a személyi adatokban különböző sírköves díszsírhelyeikbe. A fontosabbak a Munkásmozgalmi Panteon urnafalába, a még sokkal fontosabbak ugyanide, csak ahhoz az üres parcellához legközelebb eső sorba, ahová majd a kommunista nekropoliszok szellemtelen tervezői, kimondatlanul, de az érintettel bizonyára titokban összehunyorítva, Kádár Jánost várják. Szobrok is emelkednek – Garasin Rudolfnak mindjárt kettő is –, nehogy a jövő nemzedékek előtt elhomályosuljon a forradalmi elődök emlékezte. (Talán mégsem kell a múlt minden részét eltörölni?) Ám a tettek emlékezetéről, melyet Barthes logikája szerint haladva újra kellene teremtenünk, nemigen beszél senki 1989-ig. Utána se nagyon, vagy ha mégis, akkor többnyire nyögvenyelősen, bár vannak olyanok is, akik egy-egy évforduló révén, még akkor is dicséző szóval.

Mindeközben Mikus Gyula nagyon rosszul érzi magát. Neki veréssel, kihallgatással, áruházzal és elárulással kezdődik a Kádár-korszak. A végső meghasonlást nem forradalmár társa árulása okozza, hanem az, mikor a forradalom tisztaságába vetett hitét gyalázzák meg. A kihallgatótiszta – a verésen már túlvagyunk, ez most már a megtörettetés intellektuális és morális része – elé rakja azokat a nemzetközi sajtótermékeket, melyekben a nyugati kommunista pártok vezetői sorra-rendre a munkásosztály elárulásának nevezik a forradalmat. És persze elhangzik az alattomos kérdés is: „És egy ilyen régi párttag ezt nem látta? Szinte tudós ember, főiskolai tanár, és mindent másként lát, mint a világ összes kommunista pártjának vezetője?” A fogoly a helyzetéhez mértén egyértelmű választ ad: *„Akkor kikértem hányini – magamra, mindenre, az egész elbaszott életemre, és agyamat, torkomat kezdte összeszorítani a párthoz való tartozás nyomasztó, kötelező [érzése] vérré, sejtekké vált –, végül is nem védekezésként, mert nincs mód semmilyen felmentésre, én Nagy Imrétől messze voltam, nem láttam a vergődésüket, csak áttételesen.”* És Mikus tanár úr aláírja. Aláírja, hogy önként adta fel magát, hogy 1956 októberében Magyarországon ellenforradalom volt, aláírja azt, hogy megbánta, amit tett, aláírja, hogy együtt szeretne működni fogvatartóival. *„Szépítés nélkül: lefeküdtem nekik, együttműködést, megtérést vállaltam, még hangulatjelentéseket is írtam, és iszonyatos lelkiismeret-furdalásokkal, de üres papírokat is aláírtam.”* Itt kezdődik Mikus Gyula tudathasadásának története, a könyv harmadik kiadásának talán legnyomasztóbb önálló anyaga.

Későbbi pályája világosan mutatja, hogy a beszerző nyilatkozat aláírásakor karrierszempontok nem vezérelték. Sorsa így összemoshatatlanul különbözik a szakmai riválisaikat saját előmenetelük gyorsítása érdekében jelentéseikkel ellehetetlenítő, olykor börtönbe juttató, de mindenképp az állambiztonság látókörében tartó tanár és tudós, és egyéb értelmiségi társaiétól. 1958 végén szabadul, segédmunkás egy ócskavastelepen. 1958-tól nevelőotthoni tanár, majd helyettesítő a Toldy-gimnáziumban. Egykori leningrádi ösztöndíjas társa, az új hatalom egyik háttérembere, Erdélyi Károly segíti, akinek még nagyjából egy évtizede van addig a napig, mikor a rendszerrel való meghasonlásnak végére szolgálati fegyverével tesz pontot. Az 1958 és '68 közötti évtizedet, pedagóguspályájának legtermékenyebb éveit állandó lelki gyötrelemben, szorongásban, neurózisban éli. Jelent, de szándéka szerint nem jelent fel senkit, felmenteni nem tudja, és nem is akarja magát: *„nem vagyok felelős senki letartóztatásáért, megeretéséért, életéért – de bizonyos fajta együttműködésért igen”* – írja majd 1989-ben. Házassága 1961-ben tönkremegy. Feleségét az asszony tartóztatja megerőszakolja, ő pedig sírva könyörög férjének, hogy álljanak el a feljelentéstől, nehogy őket vonják felelősségre rágalmazásért. Ekkortájt Mikus Gyula barlangászni kezd. *„A föld alá bújtam szegyenemben”* – írja, nyilván akaratlanul is néhai Sigmund Freud posztumusz dicsőségére. A sport kezdetben a halálinvitálásnak legitim módja. Éjszaka, egyetlen esztendővel, egyedül, több százszor mássza végig a Ferenchegy-barlang életveszélyes járatait. Később mindez az értékmérés és nevelés eszközzé válik. Tíz évig működő barlangász szakkört hoz létre a Toldyban. Ellentétben a formálisan működő KISZ-szervezetekkel, ez a harmincfős csapat a gimnáziumban az egyetlen valóságos elit. A tanítványok számára férfias életforma, számára a *„neurózistól való szabadulás, a gyávaságtól való szabadulás útja”*.

Közben a magyar glóbuszon már dül a magyar csoda. A pártkongresszusokon kacsingat a Vezér, és a társadalom jó része pedig visszakacsint rá. Az egyik lojális alattvalókat akar, a másik kevesebb akasztófát, börtönt, magasabb életszínvonalat. Higgyük csak el bátran, hogy a krumpliceles, az krumpliceles! Ne firtassuk, milyen ízű, kik és milyen tűzön főzték, és főképpen azt ne, hogy miből készült. Akkor lesz hat-nyolc éven belül Merkur-kiutalásra Trabant, háromévenkénti nyugati útlevel, huszonöt dollár ellátmánnyal, zsebkendőnyi hétvégi telek, rajta a munkahelyről ellopott anyagból épített bódéház, hiszen Miénk a gyár, vigyünk haza!

Garasin elvtárral nemigen kellett összekacsintani. Nemcsak azért, mert nemigen voltak kétségei a rendszer stabilitását és – minden, már Lenin által is szóvá tett (átmeneti) gyengesége ellenére is vitathatatlan – történelmi küldetését illetően, hanem azért sem, mert a kiérdemesült diplomata, 1969-ben, néhány nappal a csehszlovákiai megszállás elsőéves évfordulója előtt (amit nyilván a szocializmus megmentésére tett elkerülhetetlen, ámbar a veszedelem nagyságához képest aránytalanul gyenge lépésnek értelmezett), meghalt. Régi, 1956-ból származó ismerőse, Mikus tanár úr viszont nemigen akart összekacsintani. Lehet, hogy még a szaruhártyáján érezte a vállatolámpa fényét. Félt, és oka volt rá. Látta, hogy a „Cég” vonzáskörébe került ismerősök, gimnáziumi tanítványok között arat az erkölcsi

és a fizikai halál, vagy ennek prolongált formája, az alkoholizmus. Ám nem csak köztük: A nagy francia forradalom óta ismert, az 1917-es bolsevik forradalom óta közhely, hogy a „forradalmat” saját hívei, engedelmes katonái sem mindig élik túl. Mi több, olykor egyenesen az ő túlélési esélyeik a legrosszabbak. Mikus Gyula története és Gazsó-Zelei könyve e történeten túlmutatóan is bizonyos, a jegyzetanyagból kiinduló olvasatában egyfajta halálkatalógus. Vessünk egy futó pillantást Mikus Gyula ismeretségi körére! Földes Gábor színész: 1958-ban kivégezték. Banéth Jenő, az ifjú Mikus mozgalmi mentora, régi spanyolos, 1949-ben meghasonlott a rendszerrel és agyonlőtte magát. Szigethy György ÁVH-s lett, furcsa körülmények között halt meg egy párizsi BM-kiküldetésben. Sármezei Gy. az ötvenes években újságíróként dolgozott. Éles eszű ember volt, átlátta a rendszer visszasságait, ellenük folytatott egyszemélyes háborúját azonban elvesztette, és kiugrott emeleti lakása ablakából. Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettes, 1957-ben Kádár János titkára, az 1986-os csehszlovákiai bevonulást követően lőtte főbe magát. A forradalom jeges lehelete halálba dermeszti a népi kollégiumok akolmelegében szárba szökken palántákat.

Így telt az idő, 1968-ig, mikor tartóztatja külföldi szolgálatának következtében, szinte csodával határos módon kiszabadult a hálózatból. Az ott töltött éveket soha, semmilyen vallomások önéletírásban nem tudta többé feldolgozni. Az éjszakai halált kereső barlangászás, a megerőszkolt feleség képe, a család, a karrier, az önbecsülés romjai eltorlaszolták a feldolgozáshoz vezető járatokat. 1989-ig, mikor egyáltalán nekikezd, hogy számot vessen ezzel, még több mint két évtized van hátra. Emberéletben mérve hosszú idő. A görög sorstragédiák hősei pillanatnyi bukásukkal szerzik meg jussukat a hőroszi létezésre. Másképp fogalmazva: ha van valami, amit mindenképpen el akarnak kerülni, az éppen az, hogy évtizedeken át egy megnyomorító hatalom kénye-kedvének kiszolgáltatva, családjukért, munkájukért, életükért reszketve vegetáljanak. A legsanyarúbb sorsú görög hős valószínűleg Prométheusz, mert bűnhődése általa be nem látható hosszúságúra nyúlik, és időtartama egyetlen despota akaratától függ. Igaz, ő nem ember, hanem titán. A tragédiák emberi hősei csak egyszer roppannak össze, igaz, akkor a talpra állás minden reménye nélkül. Mi többször – írja majd Zelei Miklós sok évtized múltán Mikus tanár úr kapcsán. S valószínűleg nemcsak önmagunkban, de közösségeinkben, sőt egész társadalmunkban is.

A kibicelő utókor megunhatatlan, szétrághatatlan, koronként újból és újból friss ízanyagot kibocsátó múcsontja: Hős volt-e? Vajon hős volt-e Mikus Gyula? A kistarcsai internálótáborban 1956 őszén valószínűleg még akkor is könnyű volt összeroppanni, ha az embernek Garasin Rudolf nem szentelt megkülönböztetett figyelmet. Hősnek lenni viszont nem volt kötelező, leg-többször még lehetséges sem. Gazsó-Zelei könyvének talán legrokonszenvesebb vonása, hogy a Kádár-korszakbéli a kollaboráns versus ellenálló 1989 után olyan hangosan, és álságos, öngigázoló módon sajtószerte szétcsacsogott és csámcsogott giccses alternatíváját úgy semmisíti meg, hogy közben semmi kétséget sem hagy az egyes fő- és mellékszereplők erkölcsi színvonalát illetően. Bármely diktatúrában a hős szerepét a hatalommal való szembenállás, de legalábbis a kívülállás alapozhatja meg. A szovjetek által a háborúban eltulajdonított javait sok évvel a háború után is makacsul visszakövetelő Medve doktor – a könyv egy másik hőse –, akarta vagy sem, szemben állt a szocialista hatalommal, ezért papírt is kapott beszámíthatatlanságáról. A munkásőrség lefegyverzéséről érkező vezérkari tiszt szintén, az elmeszociális intézetekről szociográfiát publikáló író sem különbül, csakúgy, mint a könyv más, a politikai pszichológia mélyvízeiben megmerülő szereplője.

Bár Mikus Gyula már egyetemistaként csalódott benne, nem állt eredendően szemben az őt taníttató, életét a vertikális társadalmi mobilizáció révén a társadalom felsőbb rétegei felé kormányzó szocialista rendszerrel. Forradalmárként sem tudtak sortűzeket, lincseléseket a nyakába varrni Garasin Rudolf verőlegényei. Beszervezésével a rendszer éppenséggel be akarta őt vonni, hogy aztán fertőző sejtként visszaültesse a civil társadalom szervezetébe, ahonnan kiemelte. Mivel ő az erre irányuló kényszernek az adott pillanatban nem tudott ellenállni, úgy képzelem, hátralévő életének három, az idő múltával egyre nyomasztóbb feladata maradt: ha jelenteni kell, senkit fel nem jelenteni, a lehetőségekhez képest értékes, ha kell, a föld alá vonuló, de másokat is építő életet élni, és, nem utolsósorban, elszámolni mindezzel önmaga felé. A második biztosan sikerült neki, az utolsó biztosan nem. Az elsőről megbízható adatok alapján legfeljebb a történészek tudnak véleményét alkotni.

2)

A könyv szerzői pontosan tudják, hogy egy olyan társadalomban, amelyben nincsenek hősök, ám bőséggel vannak tragédiák, a tragédia – legyen mégoly megrázó is – legfeljebb egyéni lehet. A szocializmus egyik súlyos, de közel sem legsúlyosabb, évtizedek múltán máig is ható társadalomlélektani terhe, hogy nem tudott igazi hős-mintaképet teremteni. Így aztán a társadalmi rendszer múltán a nem létező ideált megtagadni sem lehetett. Nem mintha a rendszer nem törekedett volna rá, hogy példaképeket állítson. Az ikonikus alakká stilizált, szinte kivétel nélkül az átlagnál jóval szerényebb intellektusú pártvezetők felvonulásokon gyöngyöző homlokkal cipelt óriási képei, a kezdetleges médiaeszközökkel heroikus teljesítményűnek feltüntetett élmunkásokról szóló filmek, a családjukat a Pártért halálra adó komszomolistákról szóló szirupos regények bizonyára ma is ott foszladoznak az archívumok és könyvtárak hátsó polcain, a sárguló tankönyvek és propagandakiadványok társaságában. Azt a négyszáz éves Bethlen-évfordulón, 1980-ban, a médiában konkolyként – egyébként sikeresen – elterjesztett „történelmi felismerést” azonban, miszerint Kádár János Bethlen Gáborral, Aczél György pedig Széchenyi Istvánnal egyléptekű történelmi figura (Gazsó-Zelei, 173. o. 91. jegyzet), ép ésszel, a legvadabb kulturális propaganda ellenére sem igen hitte senki. A rendszer feneketlen cinizmusát mutatná, ha valamilyen eddig rejtett forrásból kiderülne, hogy még maguk az érintettek, az ötlet kiagyalói sem. A hős ideálja, klasszikus értelemben, olyan példa, mely az adott társadalmi körülmények között, ha kivételesen is, de megvalósítható. Ha eleve megvalósíthatatlan, mert túl van minden, az ember számára még akár önmaga túllépése révén is elérhető határon, nem ideál többé. Ha pedig jóval alatta van annak, akkor nem érdemes a megvalósításán gondolkodni. Röhögni kell rajta, méghozzá teli szájból, és vele együtt mindazokon, akik mindezt eszménynek próbálják ránk erőltetni. Éppen úgy, mint ahogyan ezt a hatvanas évek közepén és a hetvenes, nyolcvanas években tudatosodó generáció jó része a kádári szocializmus által kínált mintaképekkel megtette.

Mikus Gyula – legalábbis a könyv szerzőitől aligha gyökeresen különböző értelmezésem szerint – nem volt hős. A szocializmus úgynevezett „hősideáljának” értelmében semmiképpen sem. Ámde ennek az ideálnak az ellenében sem. Nem szónokolt gyűléseken, nem levelezett nyugati jogvédő szervezetekkel, nem kapott valutában folyósított, az átlagfizetést lényegesen meghaladó titkos segélyt tőlük, nem tiltakozott a nemzeti ünnepeken a szovjet megszállás ellen, nem égetett vörös zászlót sem. Helyette a „föld alá bújt szegyenében”, egy új geológusnemzedéket nevelt fel, egy másikat hozott vissza később ifjúságvédőként a társadalom pereméről. Valószínűleg nem azért, mert hitt egy általa még megélhető, jobb világban. Éppen azért, mert nem hitt, és mégsem akart eleve értelmetlen életet élni. Mivel fizikailag életre ítélték, összeroppantságában megpróbált nem összeroppanni, ami, lássuk be, valóban a tudathasadás egyik fajtája lehetett. Életéből a kistarcsai aláírás pillanatában örökre eltűnt a hagyományos értelemben vett heroizmus utolsó lehetősége is. Ehelyett annak a példájává vált, hogy a megnyomorított, megalázott társadalom miképpen rak újabb és újabb napok, évek múltával egyre nehezebb terheket magára azzal, hogy megtörésének tényét saját lelkiismerete révén nap nap után újra kifent fegyverként fordítja önmaga ellen. Az elnyomott lelkiismerete által önmagát is elnyomja. Hatékonyabb módszer, mint a végleges megoldást és atavisztikus bosszút jelentő akasztófa. Sokkal jobb a börtönnél is, melyből egyszer, a büntetés letöltésével, és az elégtétel valamiféle reményével mégis szabadulni lehet. Célravezetőbb, mert itt az elítélt és végrehajtó személye egy és ugyanaz. A büntetés időtartama pedig ténylegesen az elítélt haláláig tart. A legtökéletesebbnek tűnő csapda, amit hatalom – legyen formális vagy informális – az individuum számára felállíthat. Az út innen, leágazások nélkül, egy irányba vezet: napról napra, összeomlástól összeomlásig. Az újabb, alighanem életében utolsó összeroppanságig Mikus Gyulának még emberéletnyi időben mérve hosszú, jó esetben akár termékeny munkával is eltölthető évtizedeket kellett kivárnia, 1989 júniusáig, a felemás katarziszig.

3)

Arisztotelész *Poétikájának* 1449b21-28 bekezdése szerint a katarzisz (katharszisz) az irodalmi műfajok egyik különös, nehezen megfogalmazható sajátossága. Olyan komplex lélektani hatás – ezt a kérdés részleteiről hallgató Arisztotelész nyomán már D. W. Lucas, a *Poétika* egyik, azóta szintén

klasszikussá nemesedett szakértője fejt ki –, mely nyomán a néző, a színpadon látott borzalmak ellenére is, emelkedetebben, intellektuálisan megtisztultabb módon távozik a színházból, mint ahogyan bejött oda. Az átélt szörnyűségek, gyilkosságok, megtört sorsok nem letörnek, hanem felemelnek. A katarzisan érezzük a hős bukásának szükségességét, tragikumát, olykor még igazat is adunk az írónak mindebben, ám ezt az élményt a lelkünk, legalábbis saját maga számára, különös módon előnyre varázsolja. Gászó–Zelei könyvének példásan mértéktartó tulajdonsága, hogy a könyvből ábrázolt deheroizált világ szereplőiből nem akar akciózón, a hatás kedvéért hőst fabrikálni. A katarzis így, legalábbis a szó klasszikus értelmében, elmarad.

1989. június 15-én, a Nagy Imre és mártírtársai újratemetését megelőző napon a Történelmi Igazságtétel Bizottsága sajtóközleményt adott ki. Ebben a szervezők nyomatékosan kérte mindenkit, akinek bármilyen szerepe vagy felelőssége volt az 1956 utáni megtorlásokban, ne vegyen részt a szertartáson. Mivel – ezt a közlemény is hangsúlyozza – ennek ellenőrzésére a helyszínen nemigen volt mód, soha nem tudjuk meg, hogy hányan vettek részt a temetésen a hajdani verőlegények, vagy az 1957. május 1-jén, ugyanazon a téren, a gyilkosoknak apró vörös papírszálkat lengető ünneplők közül. Valamit azonban biztosan tudunk: Mikus Gyula nem volt ott. „*Ügy intézte el – írja Zelei Miklós –, hogy a megtorlók közé sorolta magát. [...] Azok közé, akiknek ő maga is áldozata volt.*” Másnap hozzáfogott, hogy megírja tudathasadása történetét. Kilenc hónapig tartott, éppen annyi ideig, mint egy ember születése. Ennyi idő kellett, hogy a történeteket leírja. Am nem volt elég ahhoz, hogy megírja. Írt, javított, újra és többször átvit míg a Gászó L. Ferenchez intézett levele záradéka szerint, már „elég őszintének érezte” mindazt, amit papírra vetett.

Ám a későbbi tények ismeretében a kötet szerzői és olvasói tudják már, hogy valójában nem volt elég őszinte. Mikus Gyula egyetlen szót sem írt arról, hogy az 1989-re már meghatározó politikai tényezővé vált Antall Józsefről, barátságuk ellenére, hosszú ideig írta Egri fedőnéven a jelentéseit. Még ekkor is félt? „*Szerintem él egy szervezet, és ezen belül is egy mag, melyet iszonyatos elkeseredés és gyűlölet fűt. A magam dolgait nem akarom eltúlozni*” – írja önvallomásában. „*Nem egészen 9 évig rabságban – s aztán jó tíz évet kifejezetten ellenükre éltem, sikerrel-sikertelenül, mindegy, meglehet, hogy egyszer elűt egy autó, kupán vág valaki a sötétben. Még mindig foglalkoznak velem, az biztos.*” Az önmagunk bevállalásában elrejtett elhallgatás felemássá teszi a vallomás kimondott igazságát is. Mikus Gyula, mint sokszor 1956 óta, az önvallomás pillanatában is összeroppan: amit elhallgat, az immár örökre odaláncolja ahhoz a világhoz, melyből vallomásával szabadulni akar. Így válik a Gászó–Zelei-kötetben sorsa a rendszerváltás szimbólumává: úgy őszinte, hogy közben elhallgat, vagyis a szó eredeti értelmében nem az.

Régi morálfilozófiai kérdés, hogy vajon van-e az egyén életének önmagán túlmutató tanúsága. Ha van, Mikus tanár úr esetében az egyik tanúság szinte biztosan a kortársak látásmódjával függ össze. Valószínűleg voltak, akik sejtették, de tömegesen aligha tudták, hogy a társadalom hatalomból kirekesztett, elnyomott, megszegényített, megfigyelt és parancsra megfigyelő pólusán élők között voltak a saját helyzetüket az önkínzásig komolyan számba vevő morális lények. Ők voltak – megbecsülni sem lehet, hogy hányan –, akik szegényünkben lettek bátrak, és akik, miközben „föld alá bújtak”, ott – ahogy Gászó L. Ferenc írja Mikus Gyulához szóló poszthumusz levelében –, „*rettegve, félve, terheket, bűnöket cipelve*” (Gászó–Zelei 137. o.) a jelen páriáit mentették, és a jövő tehetségeit nevelték. A diktatúra vertikálisan, a hatalom és az egyén viszonylatában egyértelmű, lojalitásra épülő viszonyrendszert teremt. Nem tehet mást, és nem is tűr el semmi mást. Ezért és ezáltal diktatúra. Horizontálisan azonban, az egyes individuumok között éppen ilyen következetességgel zilálja szét az emberi viszonyokat, mossa el a szilárd erkölcsi tájékozódási pontokat. Akit megfigyelnek, hajlamos azt hinni, hogy aki megfigyeli, kizárólag személyes előnyből teszi, vagy azért, hogy neki rosszat tegyen. Akik pedig megfigyelnek, gyakran az „ügy” iránti elkötelezettségükre hivatkoznak, és önfelmentő módon nem hiszik el, hogy ez a személyes előnyüket is szolgálhatja. Ennek nyomán jött létre a Kádár-korszak sajátos, a „mi” és az „ők” kettősségén alapuló, és hozzá kétszeresen homályos látása, amelyben magunkat „velük” szemben akkor is „mi”-nek látjuk, ha cselekedeteinket valójában „ők” irányítják, szervezik, és kéri számon rajtunk. Ez nem jelent mást, hogy miközben a cselekedeteinkből származó esetleges előnyöket megszolgált ellentételként saját magunknak tartjuk fenn, addig az értük viselendő morális, olykor büntetőjogi felelősséget az „ők” kategória közelebről meg nem határozott tagjaira helyezük át. Peer Gyntnek csak egy apró mütétet kellett volna végrehajtatnia a szemén. Ennek nyomán manóként látta volna a világot, és persze saját magát is. Így tökéletes manókirály lehetett volna. 1989-ből hosszú előjegyzési listákat őrizhetett volna meg a szemklinikákról az errefelel megbízhatatlan társadalmi emlékezet.

A műtettek csak kivételesen, a politikai és közszereplők esetében zajlottak nyilvánosan (vagy akkor sem), hatásukat azonban szertenézve ma is mindenhol látjuk. A társadalom önértelmezésének alapvető hermeneutikai elvei íródtak át szinte hónapok alatt. Az egyik új értelmezési paradigma a „nem úgy volt, ahogy megtörtént, hanem úgy, ahogy most gondolom”. Így lesz felső pártvezető, később baloldali miniszterelnök kommunista titkosszolgálati tisztból a szovjet birodalom ellen belülről küzdő titkos ellenálló. A másik elv: „Amit nem vallunk be, az nem is létezik.” Ennek jegyében nem egy, 1989 után megjelent lexikon hallgat a recski munkatábor létezéséről. Az ügynöklisták említése ebben az összefüggésben már-már szégyellnivaló közhely. A múlt más szereplőinek érdemei azonban még hosszú idővel haláluk után is meg-megcsillannak a sajtó lapjain: a *Szabadság* című munkáspárti hetilap 2008. május 16-i száma például Garasin Rudolf történelmi érdemeit méltatja. Új jelentést kapott a „szakértelem” is, hiszen ennek régen várt, és a szocialista rendszer keretei között köztudottan lehetetlen „megbecsülése” tette lehetővé, hogy a kommunista titkosszolgálat számos vezetője, ideértve a III. ügyszótag közvetlenül a legfelső pártvezetésnek alárendelt teljhatalmú irányítóját is, 1989 után is pozíciójában maradjon. A titkosszolgálat politikasemleges szakmai tevékenység. Sic erat demonstrandum.

Tanulmányt érdemelne annak a felderítése, hogy a bolsevista ideológia mely szubsztanciális elemeivel nem egyeztethető össze a múlt bevallásának – egyébként Marx által is minden történelem létezésének előfeltételeként kezelt – kényszere. Azt, hogy a múlt eltörlésének kényszeres igénye honnan ered, sokkal jobban tudjuk. Ám ennek történelmi és történetfilozófiai lehetetlenségéért az egész nyugati kultúra története kezeskedik. Ha viszont így van, akkor Mikus Gyula az 1989 utáni évtizedek, az *Őrjítő mandragóra* megjelenéséig ugyan csak szűk körben ismert, de ennek ellenére az egész magyar társadalomnak erős, jelképes értelmet hordozó figurája. Nem csak azért, mert ő az antikarrierista ügynök, aki nemhogy hasznót nem húz jelentéseiből, hanem összeomlástól összeomlásig legfeljebb túléli azokat. Nem is csak a szerzőpáros által használt értelemben, vagyis elhallgatásai által. Félek, hogy azért is, mert Mikus Gyula félig bevallott múltjának másik, bevallatlan fele alighanem bizonytalanná, sőt, elsősorban alighanem önmaga előtt egyenesen tragikussá és nehezen viselhetővé tette 1989 után a jövőjét. Érdeemes tehát nagyon figyelmesen olvasnunk a Barthes-ot.

4)

Ezen a ponton Mikus Gyula és az *Őrjítő mandragóra* sorsa elkerülhetetlenül összekapcsolódik mindannyiunk sorsával.

A szerzők, bár az előszóban azt mondják, „a részvétel és a részvét könyvét” akarják megírni, valójában ennél sokkal többet tesznek. Az alaptörténetekkel együtt megjegyzésekbe, olykor egyenesen a végjegyzetek tényközléseibe csomagolva megírják az 1989-es remények megcsalattatásának történetét is. Ez nyilvánvalóan kettős optika, párhuzamos szempontrendszer, melyben az egyéni sors és a történelem nem mindig, és legfőképpen nem mechanikusan tükrözi vissza egymást. Különösképpen akkor nem, ha az új kiadásban vitathatatlanul főszereplővé előlépett Mikus Gyulához, ha másért nem, a személyes ismeretség okán, vállaltan érzelmi viszony, részvét is köti a szerzőket.

Ez a sajátos kettősség valamiféle lélekipiszkaló intellektuális kíváncsisághoz vezet. Még pontosabban: a kíváncsiság abból adódik, hogy a valamelyest tapasztalt olvasó pontosan tudja, hogy az efféle, a látásmódba, a koncepció mélyrétegeibe rejtett feszültségek könnyen szétrobbanthatják a könyv szerkezetét. Az olvasó tisztességgel megkínlódik, míg rájön, hogy mitől marad mégis az *Őrjítő mandragóra* mindvégig izgalommal olvasható könyv. Számomra az egyik megfogható ok az, hogy az írók szemmel láthatóan maguk is tisztában vannak helyzetük kényességével, és világosan tisztáztak néhány, a könyvben aztán mondatról mondatra visszaköszönő alapelvet. Így például azt, hogy egyetlen tekintetben sem azonosítják ugyan magukat az általuk leírt rendszerrel, ám tekintve, hogy életük jókora szakasza fizikailag összekötődött ezzel a korszakkal, nem is tetszelegnek a pozitívista történetíró szerepében. Világossá teszik azt is, hogy nem akadémikus történelmet írnak, hanem történeteket mondanak el. Történeteket, melyeket hallottak, melyeket átéltek, melyeknek utánajártak. Nem tolakszanak elő azzal a mohos szakállú közhellyel, hogy vannak filozófusok, akik szerint az ilyen történetek sokasága alkotja a csupa nagybetűvel írt történelmet. Ugyanakkor,

éppen a jegyzetapparátus hűvös logikája révén, egészen pontosan elhelyezik a történeteiket a kor, és ezáltal a 20. századi magyar történelem egészében. Ha az elejétől olvasom: riportkötet. Ha hátrralapozok: a jegyzetekből a Kádár-korszak egészének édeskésen kesernyés, leginkább a bomló fehérjék és a rothadó fog szagának keverékére emlékeztető lehelete csap orrra. A történelem mifelelnek ritkán jó illatú.

A másik ok alighanem abban rejlik, hogy a szerzők nemcsak együtt tudnak haladni, hanem pontosan tudják azt is, hogy mikor és milyen hosszú időre kell elengedniük egymás kezét. Mindketten, és ez alighanem a könyvük újabb rétege, legalábbis elmosódott kontúrokból, felvázolják a maguk saját Kádár-korszakának tapasztalatát. Gazsó L. Ferenc Mikus Gyulához írt posztumusz válaszlevele, bár a műfajánál fogva kötöttebb, mint Zelei *Konstantinápoly s Róma paizsán* című írása, jellemző, és jellemzően abszurdba hajló történeteket beszél el. Cikkekről, melyekért rövid idő távlatában egyaránt lehetett fegyelmet és dicséretet is kapni, a szocializmus kinasztítottjaihoz, a tanyákra vezető hírlapírói szociotúrákról, a nevelőintézetekről, ahová az '56 után elbocsátott ÁVO-s légiósok rágták be magukat belüleges segédlettel, és nem utolsósorban a torokszorító beszélgetésről, melynek során Mikus Gyula átadta neki önvallomását. Zelei írása szabadabban lépi át a műfaji határokat és idősíkokat. Gimnazista osztálytársak és osztályfőnöki intők jönnek-mennek, megelevenedik a régen rommá vált ifipark, a lebontott, de a hatvanas években, épülőkorában csövezésre igen alkalmas rózsadombi üdülő, a szoborparkba száműzött Osztyapenko-szobor, és még azt is elhisszük neki, hogy ha szabályosan akarjuk szívni a Nikotex Munkás cigarettát, a „munkás” felirat felé eső végénél kell az ajkunk közé venni. Tiltakozásul azonban fordítva is lehet szívni. Ebben az esetben először a stilizált gyárképmény ég el, utána gyár alapjai, és a legvégén a munkás. A legfőbb szocialista érték mégiscsak az ember... Gazsó nyílt levele és Zelei szabad, ámde mégis egy irányba mutató asszociációi valójában nem kioltják, hanem kiegészítik egymást, és a kettő együtt – külön-külön irányból – a könyv interjút. Mindennek azonban, őszintén szólva, az én olvasatomban legalábbis kevés köze van a nosztalgiához – legfeljebb annyi, amennyit az ember a középiskolás éveit iránt érez –, és éppenséggel semmi köze a Kádár-korszakot olykor ironizáló, olykor idealizáló retróérzéshez.

A két szerző saját anyagában talán csak a rendszer lényegétől való elhatárolódás és az a humor a közös, mely nélkül errefelé, erről a témáról szinte biztosan csak rossz, vagy legalábbis hamis hangú könyveket lehet írni. Illetve még valami: ha nem sértés ilyen elméleti kategóriát használni a könyvvel szemben: a történetfilozófiai megítélés. A szerzők a külön-külön írt, részint a kor egészéhez, részint a Mikus-ügyhöz háttérrel szolgáltató kitérő után ugyanis az 1989 utáni magyar társadalomfejlődés megítélésében újra összetalálkoznak. Álláspontjuk már a könyv előszavában sem érthető félre: csatlódtak. Ebből a csalódásból azonban sem a könyv közös anyagában, sem a külön-külön megírt részekben nem csinálnak sem ideológiát, sem – már ha ez nem önellentmondás – hamis csillogású értelmiségi show-műsort. Elegánsan elkerülik a rendszerfordulóval kapcsolatos összes, a közbeszédben hovatovább az értelmiségi létezés legitimációjaként megjelenő jeremiádat. Az általuk alkalmazott megoldás mértéktartóbb és jóval elegánsabb: a csalódások taglalása helyett az elmaradt reményekre helyezik a hangsúlyt.

Így aztán az *Őrjítő mandragóra* nem a szerzők személyes és társadalommal szembeni panaszait rögzíti, hanem – saját meghatározásuk szerint – tavaszváró könyv. Nyilvánvalóan nem abban az értelemben, mint az első és második kiadás volt. Akkor, 1989 táján ugyanis még közelinek tűnt az a Tavasz, ami a szerzők 2012-es álláspontja szerint „egyenletesen öt-tíz évre van tőlünk”. Értő olvasótól hallottam: Szívszorító könyv, pesszimista történetfilozófiai álláspont. A pesszimizmus, tudjuk jól, végtel. A pesszimista per definitionem az összes lehetséges alternatíva közül a legrosszabbra voksol. Meglehet, a valóság még a legmerészebb rémálmait is felülmúlhatja, de ez mit sem számít ahhoz viszonyítva, hogy legjobb tudása szerint igyekezett a legrosszabbat választani. Ebből adódóan az a pesszimista, aki feltételezi, hogy még az általa elképzeltnél is lehet rosszabb, vagy nem érti a játékszabályokat, vagy csal, vagy más szabályok szerint játszik, és biztosan nem igazi pesszimista. Gazsó és Zelei könyve, érzésem szerint, nem helyezhető el a Magyarországon értelmiségi körökben és a politikai elemző publicisztikában különösen mély gyökerekkel rendelkező, borúlátó szellemi hagyományban. Az 1989-es fordulat jellegét, az utána következő évtizedek társadalomfejlődését illetően a szerzők valóban semmilyen illúziót nem táplálnak sem magukban, sem az olvasóban. Másfelől viszont az elmaradt remény megvalósulásának lehetőségét sem adják fel teljesen. Várják,

jó két évtized húst, szövetet, morált csontig roncsoló tapasztalatai után is várják még a Tavaszt. 1989-től, a könyv megjelenéséig, 2012-ig, huszonhárom éven, huszonhárom történelmi tört pillanaton keresztül. Még akkor is, ha a tavaszvárás hosszú folyamata történelmi léptékben mérve nem más, mint egyik összeomlástól a másikig botorkálás. A tavaszvárás tehát nem pesszimista. Jó szívvel azonban optimistának sem mondhatnánk. A tavaszvárás történetfilozófiai attitűd. Sajátosan magyar.

Bárhogyan is határozzuk meg, az bizonyos, a reménynek ez a formája nem állja útját a szerzőknél borúsabb lelkű – vagy talán csak kevésbé bölcs? – olvasó kérdésének: Vajon mi történik, ha a jelenleg öt-tíz évnyi távolságban lévő Tavasz egyszerre csak sebesen távolodni kezd tőlünk?

Vagy csak a logikai következetesség kedvéért tegyük fel – ... talán el sem jön soha?

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.